

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 398:78.089.1:886.2-1(092) ŽGANEC
Primljeno: 25.10.1990.

KONCEPCIJSKE I METODOLOŠKE OSOBITOSTI U PREZENTACIJ TEKSTOVA NAJNOVIJE ZBIRKE *HRVATSKIH PUČKIH POPIJEVAKA IZ MEDIMURJA VINKA ŽGANCA*

IVAN ZVONAR
Dravska 10, Varaždin

Zbirka izlaže bogato i raznoliko gradivo, prikupljeno u vremenskom rasponu od pola stoljeća. Više skupina paralelno predstavljenih poetskih ostvarenja iste tematike - zabilježenih u različitim medimurskim mjestima i u različito vrijeme - otkriva izuzetnu dinamičnost u životu tih pjesama. Autor ističe značenje Žgančevih popratnih bilježaka o kontekstu izvedbe, opise plesova, kao i nastojanje da grafijski registrira fonetske i fonološke osobitosti pojedinih glasova, posebno diftonga.

Usmena narodna pjesma najčešće egzistira kao sretan spoj dviju komponenata od kojih jedna pripada glazbi, a druga književnosti.

Svaka od njih ipak zadržava bitne značajke svoga umjetničkog roda, pa u proučavanju zahtijeva poseban znanstveni pristup.

Kako je predmet ovoga napisa književna komponenta, bit će najbolje da razmatranje počne citatom iz djela *Glasbena folklor Prekmurja* slovenskog melografa i muzikologa, inače Žgančeva znanca i prijatelja, Josipa Dravca.

Dravec kaže:

"Poleg čisto glasbenih značilnosti posameznega etnografskega območja je vsebina besedil ljudskih pesmi najznačilnejša prvina, s katero ljudstvo izraža svojo duševnost, svoje bolečine, radosti, težnje in uspehe. V njih

se zrcali svojstvenost ljudstva. Če gledamo na ljudsko pesem kot celoto in njen namen, tedaj je pravzaprav vsebina u njej bivstveni činitelj. Z njo želi pevec poslušalcu sporočiti pomen pesmi, napov je stranskega pomena in ga uporablja zato, da si olajša in olepša izražanje vsebine." 1

Sretna je okolnost što su takav odnos prema tekstovima imala i dvojica najvećih hrvatskih melografa Franjo Šaver Kuhač i Vinko Žganec, premda njihove osnovne preokupacije pripadaju glazbenom dijelu usmene popijevke.

Već je prva Žgančeva zbirka *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja*, tiskana u autorovoj nakladi ratne 1916. godine u Zagrebu, pokazala da je sastavljena s velikom ozbiljnošću i zavidnom znanstvenom akribijom.

Ne samo da se u njoj otkriva impresivno bogatstvo glazbenog narodnog stvaralaštva jednog relativno malog i geografski strogo ograničenog prostora, nego ta knjižica sadrži i dotad najveći broj tekstova² za koje se izriječkom navodi da su zabilježeni u Međimurju, a oni će, na svoj način, pokazati sve specifičnosti pogleda na život i svijet te borbe za ljudski i nacionalni dignitet dijela hrvatskog naroda kojemu sudbina nikada nije bila posebno sklona.

Redigirajući svoj izbor glazbenih i poetskih ostvarenja za tu zbirku, Žganec se koristi svom dotad skupljenom građom s područja usmenog stvaralaštva do koje može doći.

"Stvarne bilješke k Hrvatskim pučkim popijevkama", dodane na kraju knjižice, pokazuju da je detaljno proučio zapisivački rad Stanka Vraza, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Matije Valjavca Kračmanova, Rikarda Ferdinanda Plohl-Herdvigovala, Vuka St. Karadžića i, dakako, Franje Šavera Kuhača. Kod pojedinih se primjera služi i slovačkim pjesmaricama³, a to će kasnije u velikim Akademijinim izdanjima međimurskih pjesama⁴ proširiti na mađarske i njemačke izvorc⁵, na rukopisnu "Pavlinsku pjesmaricu" iz 1644. i zbirku latinskih i kajkavskih duhovnih pjesama "Cithara octochorda" (Beč, 1701. i 1723; Zagreb, 1757).

Ukazujući na paralele i sličnosti između međimurskih pjesama i zapisa u spomenutoj literaturi, Žganec uspostavlja južnoslavenski i evropski motivsko-tematski kontekst usmenog stvaralaštva te zaključuje da su pjesme koje se pjevaju u

1 Josip Dravec, Glasbena folklor Prekmurja, Pesmi, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1957, poglavlje "Razvrstitev pesmi", str. XLVI.

2 Melodije su i tekstovi poredani od br. 1 - 81, ali se uz pojedine melodije ponekad donose i po dva teksta, a još je desetak melodija i fragmenata tekstova dodano u "Stvarnim bilješkama" na kraju knjige.

3 Npr. zbirka "Pisnički modloslužbeniku", III. izdanje J. Schmircha, Brno, 1910.

4 Radi se o zbirkama: *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja*, I. svezak (Svjetovne), JAZU, Zagreb, 1924. i *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja*, II. svezak (Crkvene), JAZU, Zagreb 1925.

5 Kao primjere mađarskih zbirki navodimo: Kun László, Régi jó noták, izdanje Könyves Kálmán, Budapest, 1906, zatim Kun László, Csángó és alföldi noták, pa isti autor, Ézer magyar népdal... Od zbirki na njemačkom jeziku valja spomenuti: Johann Sebastian Bach, Viersümmige Kirchengesänge, Berlin W. S., Band VII; W. Baumker, Das kath. deutsche Kirchenlied (vidjeti u: Žganec JAZU, Zagreb 1925, str. 162. i 164) i druge.

Međimurju, pored svih originalnih, samosvojnih značajki, neodvojivi dio općeg svijeta usmenog pjesništva.⁶

Iako mu teoretsko znanje dopušta da izvede više različitih klasifikacija, autor u prvoj i drugoj zbirci (iz 1916. i 1920)⁷ ne određuje nikakve tematske okvire. Iznenađen, vjerojatno, i sam bogatstvom i raznolikošću prikupljene građe, on jednostavno nastoji da to bogatstvo što potpunije predstavi kulturnoj javnosti.

U Akademijinoj zbirci *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja* (Zagreb 1924), koja obuhvaća 638 melodija i nešto više tekstova, uvodi, doduše, podjelu u tri grupe, ali na osnovi različitih kriterija.

Tako u prvu grupu stavlja najstarije međimurske pjesme i razvrstava ih na igre i dječje popijevke, popijevke uz kolo, zatim društvene, svatovske i šaljive popijevke te balade i romance.

Druga je grupa formirana po isključivo glazbenim mjerilima, i to po dorskom karakteru melodija.

Treću grupu čine pjesme u kojima je primjetan strani utjecaj, prvenstveno mađarski i slovenski.

Takva klasifikacija ne ograničuje, nego čak inicira mogućnost prezentacije najrazličitijih napjeva i tekstova do kojih se može doći u jednom kraju.⁸

Tematski je donekle omeđena samo Žgančeva zbirka *Međimurje u svojim pjesmama* (Zagreb 1957) jer je izdana uz desetobljetnicu oslobođenja Međimurja pa su u nju uvrštene samo one pjesme u kojima se Međimurje i spominje.

U najnovijoj se knjizi *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja* (knj. 1, Zagreb 1990) kojoj je Žganec još za života odredio opseg i sadržaj, može uočiti čitav niz osobitosti.

Tu, prije svega, najpotpunije dolazi do izražaja već poznata Žgančeva manira da zapiše sve što čuje, pa makar i u fragmentima, jer se jedino tako dolazi do pouzdane građe za ozbiljno proučavanje usmenog stvaralaštva jednoga kraja.

Dalje, dok je u prijašnjim zbirkama i zbornicima uspostavljan evropski i svjetski kontekst, ovdje se prvi put nastoji uspostaviti društveno-povijesni kontekst u samom Međimurju. Zbog toga se uz pojedine prigode donose profane i crkvene pjesme, čime se upotpunjuje slika obreda i običaja kojima pripadaju, a samim se time jasnije otkriva narodni život u svim svojim sastavnicama. Svaka je pak od tih sastavnica dio jednog zamršenog rituala, stoljećima izgrađivanog i upotpunjavanog, ali i strogo ograničenog nepisanim običajnim pravom na određeni prostor (u crkvi i pred crkvom, na ulici, u dvorištu, u kući) i na određeni dan u godini.

⁶ Usporediti Žgančevu tvrdnju u knjizi *Hrvatske pučke popijevke iz Međimurja*, I. svezak (Svjetovne), JAZU, Zagreb 1924, str. 20.

⁷ Druga je zbirka također tiskana u autorovoj nakladi u Zagrebu 1920. godine i sadrži 43 redna broja.

⁸ Drugi je svezak, crkvenih, *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja*, JAZU, Zagreb 1925, nominalno, podijeljen prema dijelovima mise, prema crkvenoj godini te određenim praznicima i obredima.

Narod međutim ne voli pamtili gole datume, nego ih uvijek veže uz pojedine praznike. Stoga će se i velik dio pjesama u najnovijoj Žgančevoj zbirci grupirati uz Jurjevo i krijes, uz Novu godinu, Sv. Barbaru, Božić, Mariju Svijećnicu, Sv. Tri Kralja i Špasovo (Križevo).

Da bi pak što plastičnije prikazao ambijent u kojem se pojedine pjesme ili skupine pjesama izvode, Žganec prvi put donosi i vrlo opširne prozne opise običaja i rituala koji prethode ili slijede otpjevanoj pjesmi.

Upravo je to onaj neophodni moment o kojem ovisi život nekog usmenog poetskog djela. Čim nestane određeni kontekst, zaboravit će se i pjesma koja je njegov sastavni dio.

Tipičan je primjer suodnosa improviziranja stihova i konteksta u tzv. "ozavanju parova" zabilježen u Vratišincu. U predvečerje Ivanja (24. lipnja) momci nalože krijes izvan sela, a oko njega se skupe mladi i stariji mještani. Jedan od njih (obično grlatiji i duhovitiji) "ozava parove", tj. izvikuje tko će koga te godine uzeti za muža ili ženu. Postojalo je više ozbiljnih i šaljivih formula za "ozavanje", npr.:

"Debanov Ivo ženi se,
Lajmanova Aga zamuš ide."

Ili:

"Cuparov Vinček ženi se
Gelenčerova Iesa zamuš ide."⁹

Čim se prekinula tradicija paljenja krijesa, zaboravilo se i "ozavanje". Sam Žganec navodi da se za taj običaj u selu više ne zna.

Otkad su u donjem Međimurju otvoreni starački domovi u Prelogu i Orehovici, prestali su u kuće dolaziti brojni prosjaci koji su o pojedinim prigodama pjevali pjesme ili izgovarali duge i vrlo uspjele čestitke. Kao posljedica novonastalih prilika mnoge su se od tih pjesama i čestitaka do danas potpuno zaboravile. Održao se samo običaj tzv. "bajanja", i to kad djeca (u Donjem ih Vidovcu zovu polježari) na Božić, odmah nakon polnoćke, dođu u kuću i izgovaraju poznatu čestitku-bajalicu:

"Na to Mlado ljeto
Zdravi, veselji,
Tusti, debelji,
Kak jeni jeljeni..."¹⁰

Zbog toga je od izuzetne vrijednosti niz Žgančevih opisa takvih i sličnih čestitanja (on čestitare naziva koljanima) koja su u srednjem i gornjem Međimurju bila još raznovrsnija i zanimljivija nego u donjem.

⁹ L e s a su široka, obično dvodijelna ulična vrata kroz koja prolaze kola (u ili iz dvorišta).

¹⁰ Poznati međimurski cinograf Andrija Širbad smatra da se stih "kak jeni jeljeni" recitira pogrešno jer nema pravog smisla. Tu bi, po njegovu mišljenju, trebalo da stoji "kak jeni, jeni", tj. kao nekog (koji se ističu tom osobinom da su tusti i debeli - znači da dobro žive).

Tu svakako još valja dodati obilježavanje *Fašnika* i običaj sestrenja (u donjem Međimurju i bratimljenja) uz Bijelu nedjelju.

Pažnju zaslužuju i Žgančevi detaljni opisi plesanja kola, jer je upravo takvih opisa iz starijih razdoblja vrlo malo.

Neki su naime suviše revni svećenici kolo smatrali nečudorednim ostatkom poganskih običaja (pri čemu se ne mogu isključiti i prosvjetiteljski stavovi o narodnom stvaralaštvu), pa su ga zabranjivali.

Znalo je međutim biti i komičnih situacija. Tako Žganec pripovijeda kako su djevojke u Kotoribi, plešući kod crkve kolo uz pjesmu "Ma rumcna šipkajina", izgovarale i uzvik: "Hop! Hop! Hop!". Župnik je mislio da viču: "Pop! Pop! Pop!" pa ih je rastjerao.¹¹

Uz pjesme povijesne tematike također stoje detaljna objašnjenja i opisi prilika koje su uvjetovala njihov nastanak i sadržaj.

Nakon što su 1600. godine osvojili Veliku Kanižu, Turci ostaju čitavih četrdeset godina u neposrednom susjedstvu s Međimurjem. U tom je periodu bilo i mirnijih razdoblja¹² pa se između Međimuraca i Turaka razvila živa trgovina, a njezino je središte bio gradić Lendava u Prekmurju, u kojem su se održavali znameniti sajmovi.

Lendava u pjesmi uvijek nosi epitet "pisana" u značenju šarena. Danas je teško reći da li zbog toga što je tu na vrlo malom prostoru živio doista šaren sastav stanovnika, od Čeha, Austrijanaca, Mađara, Slovenaca, Hrvata do Turaka i Tatara, ili pak zbog toga što su mu Turci dali posebnu živost svojim istočnjačkim šarenilom.

U Međimurju živi usmena predaja o prodaji pojedinih članova iz većih obitelji u tursko ropstvo. Žganec međutim prvi put donosi deset pjesama-novela u kojima je motiv o prodaji mlade ljube (supruge) Turcima doživio i svoje umjetničko, poetsko otjelovljenje.

Te pjesme na poseban način upotpunjuju dosadašnje spoznaje o usmenom epskom stvaralaštvu na međimurskom prostoru.

Ovdje svakako valja spomenuti i zapis "Piju vino virovi katani...". On ima sličan početak kao već objavljena pjesma "Tri su mi junaki rušo vince pili"¹³, ali je nastavak sasvim drugačiji. Tu se glavni junak Mihek bori s Turcima. Sve ih uspijeva posjeci, samo harambaša¹⁴ ostaje živ. On moli Mihčka da ga poštedi:

¹¹ Zanimljivo je da je Žganec upravo u Kotoribi, od župnika Jurja Lajtmana, dobio prvi opis međimurskog kola koji je uvrstio u zbirku *Hrvatske pučke pripjerve iz Međimurja*, Zagreb, 1916, str. 104 - 105.

¹² Mirnije je razdoblje nastalo posebno nakon mira što ga je 1606. sklopio kod Komároma (na ušću Žitve u Dunav) austrijski kralj Rudolf s Turcima.

¹³ Usporediti u: Vinko Žganec, *Hrvatske pučke pripjerve iz Međimurja*, Zagreb 1916, br. 76, str. 91 - 92.

¹⁴ Zanimljivo je da su Međimurci tursku riječ *b a š a*, što općenito znači poglavar, prvak, zamijenili, vjerojatno pod utjecajem deseteračkih pjesama o hajducima, koje su mogli slušati i prije pojave Vukovih zbirki, riječju harambaša (inače voda hajdučke družine).

... "Nahaj mene seči,
ja te budem falil, kudgoj hodil bodem,
kudgoj hodil bodem po ti nurski zemli."

Završetak dakle asocira na stari srednjovjekovni viteški običaj u kojem pobijedni vitez preuzima obvezu da svuda hvali svog pobjednika. To je vjerojatno jedinstveni primjer s takvim završetkom koji se našao na području sjeverozapadne Hrvatske.

Novost je ove zbirke i više grupa paralelnih zapisa iste tematike, koji se donose jedan iz drugoga, često u čest do petnaest primjera.

Ti su zapisi nastajali u raznim dijelovima Međimurja, prema pjevanju raznih pjevača i u vremenskom rasponu od pedeset godina.¹⁵

Upravo se u njima razotkriva onaj neuhvatljivi život usmenog književnog djela koji uvjetuju i omogućuju dvije okolnosti. Jedna je gotovo neomctano putovanje motiva i osnovnih sižea od mjesta do mjesta i na širem geografskom prostoru, a druga sposobnost darovitih pojedinaca da uz pomoć određenog broja formula i metričkih shema, primjerenih pojedinim vrstama sadržaja, djelo nanovo reinkarniraju i tako mu produže popularnost.

Kategorija usmenosti, odnosno govorenosti i nepostojeće autorsko pravo na prvi ponudni izbor u jeziku kao praoblik pjesme dopuštaju da se pri svakom izvođenju unose sitne promjene, izostavljaju ili dograđuju pojedini dijelovi, da se jedna pjesma ili pripovijetka kontaminira s drugom te da se na bilo koji način aktualizira: promjenom naziva mjesta, glavnog junaka, datuma i sl.

Tako narodnog pjevača, a niti publiku, uopće ne smeta što "tložni zvoni" jedanput zvone "v Goričani", drugi put "vó Vidovci", što se glavni junak jedanput zove "Pandur Štef", a drugi put "Dudić Štef", što prekrasna romanca o počpoliki (jarcbici) koja savjetuje svoje mlade kako da što prije odrastu i tako izbjegnu moguće opasnosti pri susretu s ljudima u nekim zapisima dobiva kao dodatak uputu mladom lovcu kakvom osobom treba da se oženi, i tako redom.

Nije važno ni to što savjet o izboru supruge jednom daje ptica vuga, drugi put počpolika, treći put mala žunica, a četvrti put črni kos. Važno je samo da poruka bude izrečena jasno i da sadrži neoborivu životnu istinu.

Pjevač će sam pronaći i adekvatni onomatopejski izraz za ptičje pjevanje, ponekad ovisno, a ponekad sasvim neovisno o nazivu vrste, pa ptica voga jedanput "voguvuje", drugi put "prepeluje", počpolika "počpoljuje" i "počpoduje", a svi ti, naoko sitni, ali izuzetno značajni detalji dopuštaju da se, i u strogom svijetu pravila koja čine sustav preventivne cenzure jednoga kraja, bude originalan, da se i prenosilac umjetničke poruke može nametnuti svojim stvaralačkim talentom, jer se njegova uloga ne može i ne smije iscrpiti samo korektnom interpretacijom već gotovog predloška.

Kada se pojave dva potpuno identična zapisa, to je očiti znak da je barem jedan od tekstova naučen iz knjige.

¹⁵ Najstariji je zapis objavljen u ovoj zbirci nastao ujesen 1920. u Sv. Jurju na Bregu (danas Lopatinec), a najmlađi 12. svibnja 1972. u Jurčevcu (danas Mala Subotica).

Svi se ti elementi iz poetike usmenog stvaralaštva krajnje jasno očituju u ovoj Žgančevoj zbirci zahvaljujući upravo spomenutim paralelnim zapisima na temu o fičeku i slobodi, o svijetu kako preživjeti u prirodi koju prisutnost čovjeka čini izuzetno opasnom, o uputi kako se valja oženiti, o nesretnom čuku koji traži grlicu bez para, o proljeću koje se uvijek nanovo vraća, a čovjeka odnose samo jedanput, zatim nizu koljanskih (čestitarskih) pjesama, pjesmama o "crnoj gori" te nezaobilaznoj, već komentiranoj, skupini s motivom o prodaji mlade ljube Turcima.

Impozantan broj (oko dvije stotine) tekstova donosi čitavu skalu oblika usmenog poetskog stvaralaštva, od dječjih brojalica i pravih lirskih minijatura do pjesama s vrlo naglašenom narativnom komponentom koje sadrže mnoge elemente novele i bajke.

Ako se iznesenom pribroje precizno naznačeni datumi i mjesta nastanka pojedinih zapisa, postaje jasno da ova zbirka, iako čini samo manji dio Žgančeve neobjavljene ostavštine, predstavlja najpotpuniju sliku bujnog i raznovrsnog usmenog poetskog stvaralaštva na čitavom međimurskom prostoru u pažnje vrijednom vremenskom razdoblju od pola stoljeća.

Pjesme su i tu razvrstane u nekoliko širih tematskih cjelina, ali je ta podjela opet samo formalne naravi i ne umanjuje dojam cjelovitosti.

Na kraju valja istaći još dva bitna momenta.

Donoseći naime precizne podatke o pjevačima, Žganec ih izdvaja iz svijeta anonimnosti i tako bar simbolično vraća dug onima bez kojih se postojanje i život usmene književnosti ne mogu ni zamisliti.

Drugi je moment naglašenije nastojanje da se i grafijski registriraju fonetske i fonološke osobitosti pojedinih glasova, posebno dosta brojnih diftonga.

Prezentirani su tekstovi zapisani tako pažljivo da, uz minimalne lektorske napomene, prvi put mogu poslužiti kao pouzdan temelj za proučavanje međimurskih govora.

Očito je dakle da i najnovija zbirka *Hrvatskih pučkih popijevaka iz Međimurja* doktora Vinka Žganca, a dokaz je tome učestalost sintagme "prvi put" u ovom napisu, predstavlja vrlo vrijedan prilog znanosti o jednom naročitom obliku književnog i glazbenog stvaralaštva, kao i doprinos kulturi uopće.

Stoga to veća zahvalnost pripada samom autoru, ali i svima onima koji su, unatoč materijalnoj oskudici, omogućili njezino objavljivanje.